

МОРАЛЬНО-ЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ СУДДІВ ТА ІНШИХ ПРАЦІВНИКІВ СУДУ ЯК ОСНОВА ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ В СУДОВИХ ОРГАНАХ

MORAL AND ETHICAL EDUCATION OF JUDGES AND OTHER EMPLOYEES OF THE COURT AS A BASIS FOR PREVENTING AND COMBATING CORRUPTION IN THE JUDICIARY

Мазійчук В.А., к.ю.н.,

доцент кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності

Навчально-науковий інститут права імені князя Володимира Великого

ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»

У статті розкривається специфіка відомчої правової регламентації й організаційного забезпечення дотримання суддями та іншими працівниками судових органів правил професійної етики та суддівської присяги, як передумови запобігання корупції. У результаті проведеного аналізу наголошено на тому, що, попри нормативно-правове закріплення Правил етичної поведінки суддів та інших працівників судових органів, їхні окремі положення потребують доопрацювання.

Констатується, що в нинішніх умовах функціонування судової гілки влади, дотримання правил етичної поведінки суддями та іншими працівниками судових органів, як свідчить правозастосовна практика та реалії суддівської діяльності, є складним завданням сучасності. Необхідність покращення цього процесу не викликає сумнівів і може бути забезпечена шляхом: визнання дотримання правил етичної поведінки одним з ключових критеріїв у системі оцінки роботи суддів, що вже давно впроваджено в країнах з усталеною демократією; формування корпоративної етичної культури суддів, яка встановлює моральні стандарти на рівні організації та впливає на формування професійних етичних норм, підвищуючи рівень відповідальності кожного працівника судових органів; створення умов для розвитку самоконтролю як одного з основних елементів забезпечення дотримання етичних норм; зниження корупційних ризиків через впровадження механізму ротатції суддів; створення відповідних структур, які б надавали консультативну підтримку щодо розв'язання конкретних етичних проблем, забезпечували проведення етичної перевірки (моніторингу, експертизи, аудиту тощо) професійної діяльності суддів, сприяли б здійсненню громадського контролю та висвітленню в медіа результатів перевірки тощо.

Звертається увага на необхідності здійснення постійного моніторингу ризиків та потенційного конфлікту інтересів у суддів та інших працівників судових органів. Поряд із цим, доводиться, що одним із важливих чинників психологічної безпеки суддів є перебудова стереотипів соціальної поведінки та формування уміння протистояти провокаціям. Провокаційні дії в повсякденній суддівській діяльності оцінено як цілком ймовірні та неминучі, особливо в роботі судових органів в невеличких містечках та районних центрах. Для того, щоб зрозуміти, що становить собою провокація, як один із аспектів в суддівській діяльності, визначено її структуру та пропонується алгоритм дій по запобіганню провокативним ситуаціям.

Ключові слова: добросовісність, мораль, право, етика, виховання, суддя, правопорушення, корупція, запобігання.

The article discloses the specifics of departmental legal regulation and organizational support for compliance by judges and other employees of the judiciary with the rules of professional ethics and judicial oath, as a prerequisite for preventing corruption. As a result of the analysis, it is emphasized that, despite the regulatory and legal consolidation of the Rules of Ethical Conduct of Judges and Other Employees of the Judiciary, their individual provisions need to be improved.

It is stated that in the current conditions of the functioning of the judicial branch of government, compliance with the rules of ethical behavior by judges and other employees of the judiciary, as evidenced by law enforcement practice and the realities of judicial activity, is a difficult task of our time. The need to improve this process is not in doubt, and can be ensured by: recognition as one of the main criteria of the system for evaluating the work of judges of compliance with the rules of ethical behavior that have long existed in countries of sustainable democracy; formation of a corporate judicial ethical culture that would establish moral criteria at the organization level and influence the formation of professional ethical standards, increase the level of responsibility of each employee of the judiciary; creating conditions for the development of self-control as one of the main elements that ensures compliance with the rules of ethics; reducing corruption risks through the introduction of a mechanism for the rotation of judges; creation of appropriate structures that would provide consulting support for solving specific ethical problems, ensure ethical verification (monitoring, examination, audit, etc.) of the professional activities of judges, promote public control and media coverage of the results of the audit, etc.

Attention is drawn to the need for constant monitoring of risks and potential conflicts of interest among judges and other employees of the judiciary. Along with this, it is proved that one of the important factors of the psychological safety of judges is the restructuring of stereotypes of social behavior and the formation of the ability to resist provocations. Provocative actions in everyday judicial activity are assessed as quite probable and inevitable, especially in the work of the judiciary in small towns and district centers. In order to understand what constitutes a provocation, as one of the aspects in judicial activity, its structure is defined and an algorithm of actions to prevent provocative situations is proposed.

Key words: integrity, morality, law, ethics, education, judge, offense, corruption, prevention.

Виклад основного матеріалу. Суддівська діяльність стосується прав, свобод та інтересів громадян. Тому вона має відповідати принципам і нормам моралі, охороні авторитету державної влади. Відправлення правосуддя вимагає від представників третьої гілки влади підвищеного почуття обов'язку. У них має бути розвинене почуття відповідальності за свої рішення, дії та вчинки.

Для суддівської професійної етики характерним є особливий тісний зв'язок правових і моральних норм, що регулюють його професійну діяльність. Реалізуючи правову і моральну вимогу справедливості, суддя має спиратися виключно на закон. У цій формулі доречно визначено співвідношення правового та морального в діяльності будь-якого судді. Будь-яке рішення чи дія судді, якщо вона відповідає закону, буде узгоджена з моральними нормами,

на яких ґрунтується закон. Відступ від закону, обхід його, спотворене тлумачення та застосування тощо за своєю суттю аморальні. Вони суперечать не тільки правовим нормам, а й нормам моралі, професійної етики. Причому аморальними є як свідомі порушення закону, так і неправильні, протизаконні дії та рішення, обумовлені небажанням глибоко оволодіти необхідними знаннями, постійно їх удосконалювати, неохайністю, неорганізованістю, відсутністю внутрішньої дисципліни й належної поваги до права, його приписів.

Етичні та психологічні аспекти, а також соціально-правові фактори мають значний вплив на добросовісність осіб, які виконують функції державної служби або місцевого самоврядування під час виконання ними своїх обов'язків. Це пояснюється тим, що службовці зазвичай приймають

рішення, керуючись власним досвідом, психологічним ставленням до роботи, а також особистими переконаннями та соціально-матеріальним становищем [1, с. 180].

Нині спостерігається тенденція до систематичного порушення суддями норм професійної етики, або вчинення інших службових зловживань. Причиною таких явищ є низка соціальних та інших чинників.

Вища Рада правосуддя є колегіальним, незалежним конституційним органом державної влади та суддівського врядування, що функціонує в Україні на постійній основі. Її завдання полягає в забезпеченні незалежності судової влади, її діяльності на принципах відповідальності та підзвітності перед суспільством, формуванні доброчесного та високопрофесійного суддівського корпусу, дотриманні норм Конституції та законів України, а також стандартів професійної етики у діяльності суддів і прокурорів [2].

Втім, доводиться констатувати, що у 2022–2023 рр. нормативно-правова база була недостатньою для забезпечення Вищою радою правосуддя засад функціонування судової влади. Чинне законодавство лише певною мірою надавало їй можливість на постійній основі виконувати повноваження із забезпечення засад функціонування судової влади та тільки за умови повноважності Вищої ради правосуддя. Зокрема, аудитом встановлено, що через припинення за власним бажанням повноважень десяти членів Вищої ради правосуддя з лютого 2022 по січень 2023 р., рада була неповноважною. При цьому держава виявилася неготовою до втрати нею повноважності. Це зупинило з лютого 2022 по січень 2023 р. реалізацію повноважень колегіального, незалежного конституційного органу, який має діяти в Україні на постійній основі. Режим функціонування, який би гарантував інституційну безперервність роботи, чинним законодавством не передбачений. Внесені Верховною Радою України у 2022–2023 роках законодавчі зміни для врегулювання ситуації за умов неповноважності Вищої ради правосуддя лише частково виправили стан справ, що, звісно, не могло не позначитись на заходах, спрямованих на дотримання правил етичної поведінки суддями. Водночас навіть після внесення змін до законодавства, неповноважність Вищої ради правосуддя унеможливила виконання нею повноважень із забезпечення засад функціонування судової влади, у тому числі через неспроможність формування Служби дисциплінарних інспекторів, а також здійснення дисциплінарних проваджень стосовно суддів, внесення подань про призначення суддів на посаду, тимчасового відсторонення їх від здійснення правосуддя та звільнення з посад, припинення відставки судді, надання згоди на їх затримання, утримання під вартою чи арештом, тимчасового відсторонення від здійснення правосуддя у зв'язку з притягненням останніх до кримінальної відповідальності тощо [2].

На формування становлення позитивного іміджу судових органів України впливають традиції професійної етики, моральні стандарти, а також вимоги, що ставляться до їх представників відповідно до чинного законодавства. Однак в українському суспільстві недостатньо уваги звертають саме на етичне та моральне виховання суддів, а відповідні вимоги залишаються, на жаль, лише декларативними.

Етичні кодекси є основою професійної етики та ключовим елементом етичного інструментарію. Етичний кодекс представляє собою сукупність етичних правил, вимог та норм, яких необхідно дотримуватися. У межах етичних кодексів визначаються:

- норми і правила, які усвідомлені та впроваджені в практику більшістю представників професії, є історичним надбанням суспільства та професійного середовища;
- вимоги та приписи, які є раціонально та морально обґрунтованими, але часто порушуються [1, с. 200].

Необхідність забезпечення дотримання працівниками суду правил етичної поведінки під час виконання службових

вих обов'язків не викликає сумнівів. У зв'язку з чим, нами пропонується віднести до організаційно-управлінських заходів запобігання та протидії корупції в судових органах осучаснення етичного кодексу працівника суду з урахуванням міжнародних стандартів, пропаганду дотримання у своїй діяльності працівниками судових органів норм моралі й етики поведінки тощо.

На міжнародному рівні протягом багатьох років діють стандарти поведінки суддів, які знайшли своє відображення у Бангалорських принципах, затверджених резолюцією Економічної та Соціальної Ради ООН. Згадані принципи включають:

- незалежність (цей принцип у міжнародних стандартах означає не лише відсутність будь-якого впливу на суддю та виключення будь-яких зв'язків з ним, а й необхідність для судді відкрито дотримуватися незалежної позиції щодо суспільства загалом) [3];

- об'єктивність (цей принцип має проявлятися не тільки у відсутності у судді упередженості, прихильності та вподобань, а й у загальній поведінці судді поза межами суду, яка повинна викликати довіру та підтримку суспільства) [3];

- чесність та невідкупність (вони повинні бути очевидними навіть для стороннього спостерігача) [3];

- дотримання етичних норм (суддя має більш обтяжливі обов'язки, ніж пересічний громадянин, які він повинен повністю усвідомлювати та охоче приймати) [3];

- рівність (однозначне та абсолютно рівне ставлення до кожного учасника судового процесу) [3];

- компетентність та старанність (суддя повинен постійно вдосконалювати свій професійний рівень та особисті якості) [3].

З метою виокремлення вітчизняних загальних вимог до етичної поведінки працівників судових органів в Україні, передусім слід звернутися до вимог, які викладені в Правилах поведінки працівника суду, де в Розділі III міститься посилання щодо етики поведінки, а саме:

Законність, тобто:

- діяти виключно на основі, в межах повноважень та у спосіб, визначений Конституцією та законами України;

- бути обізнаним з усіма вимогами законів і підзаконних нормативно-правових актів, правилами та процедурами, що стосуються своїх посадових обов'язків, та неухильно їх виконувати.

Професіоналізм. Працівник апарату суду під час виконання посадових обов'язків повинен:

- сумлінно виконувати посадові обов'язки, передбачені посадовою інструкцією, на високому професійному рівні, своєчасно й ефективно;

- утримуватися від дій, які виходять за межі його посадових обов'язків і можуть вплинути на процес розгляду справ судом, а також від будь-яких дій, які можуть надавати перевагу одній із сторін судового процесу або створювати враження про це;

- виконувати завдання, пов'язані з посадовими обов'язками, проявляючи самостійність, ініціативність, високу організованість, вимогливість і принципальність;

- утримуватися від дій, що перешкоджають іншим працівникам суду виконувати їхні службові обов'язки;

- уникати висловлювання власних оцінок та коментарів щодо судових рішень, публічних заяв по суті справ, які перебувають у провадженні суду, коментування судових рішень, якщо це не входить до посадових обов'язків та не здійснюється на виконання доручення керівництва у встановленому порядку;

- утримуватися від критики професійних дій суддів і працівників апарату суду, публічних висловлювань, що погіршують репутацію суду.

Неупередженість та толерантність. Для належного виконання працівником апарату суду службових чи поса-

дових обов'язків першочергове значення має забезпечення рівного ставлення до кожного, зокрема сторін, інших учасників судового процесу та відвідувачів суду [7].

Виваженість та ввічливість. Під час взаємодії з відвідувачами суду, судьями, працівниками судового апарату та іншими особами, які виконують професійні обов'язки в суді, працівник апарату суду повинен дотримуватися високої культури спілкування. Він має бути привітним, ввічливим і доброзичливим, вести спілкування рівним і спокійним тоном, уникаючи надмірної жестикуляції.

Розуміння і підтримка. Працівник апарату суду під час спілкування з відвідувачами повинен використовувати зрозумілу термінологію та прагнути допомогти у розумінні стандартних судових процедур, уникаючи надання юридичних порад.

Зовнішній вигляд. Працівник апарату суду повинен бути охайним і дотримуватися ділового стилю одягу. На видному місці має бути бейдж із зазначенням прізвища, імені, по батькові та посади.

Поводження з інформацією та її конфіденційність. Працівник апарату суду повинен забезпечувати відкритість і прозорість судової влади, за винятком інформації з обмеженим доступом, яка стала відома в зв'язку з виконанням посадових обов'язків.

Політична нейтральність. Працівник апарату суду зобов'язаний дотримуватися політичної нейтральності під час виконання службових обов'язків, не допускаючи впливу політичних поглядів на дії та рішення. Він повинен уникати демонстрації власних політичних переконань і не використовувати службові повноваження в інтересах політичних партій або окремих політиків [4].

Правила етичної поведінки суддів та інших працівників судових органів спрямовані на регулювання їхньої поведінки з дотриманням етичних норм, формування почуття відповідальності перед суспільством і законом за власні дії та бездіяльність, а також на сприяння зміцненню авторитету й довіри громадян до судових органів. Загалом, керівники повинні демонструвати та заохочувати етичну поведінку, зокрема через створення відповідних умов роботи та надання об'єктивної оцінки результатів діяльності. Умови державної служби та робота з кадрами також мають стимулювати етичну поведінку, включаючи умови прийняття на роботу, перспективи кар'єрного зростання, можливості підвищення кваліфікації, адекватну оплату праці та політику в сфері управління кадрами [1, с. 180].

Нині перспективи розвитку кадрового потенціалу судових органів України є проблематичними не лише з огляду на сучасні тенденції, а й прогнозовані, що зумовлено факторами зовнішнього середовища, які впливають на кадрову політику, зміст конкретних програм і кадрових заходів з її реалізації.

Результатом втілення цінності професіоналізму є формування довіри до себе та своєї професійної діяльності. Довіра визначається як ставлення до іншої особи та її дій, засноване на впевненості в її правоті, вірності, добросовісності та чесності. Під поняттям довіри зазвичай розуміють:

- надійність у виконанні зобов'язань;
- передбачуваність;
- точність та ефективність у виконанні обов'язків

[1, с. 194].

Отже, саме дотримання етичних норм під час здійснення правосуддя є запорукою обґрунтованих і неупереджених дій, прийняття об'єктивних рішень. Тому врегулювання професійної етики судьями та іншими працівниками судових органів є одним з дієвих елементів механізму запобігання та протидії корупції й формування професійного апарату. З іншого боку, одним із важливих чинників психологічної безпеки суддів є перебудова стереотипів соціальної поведінки та формування уміння протистояти

провокаціям. Провокаційні дії в повсякденній суддівській діяльності слід оцінювати як цілком ймовірні. Для того, щоб зрозуміти, що становить собою провокація, як аспект суддівської діяльності, слід визначити її структуру.

Перший компонент провокаційної дії стосується її мети, другий – засобів досягнення цієї мети, третій – типів провокаторів, і, нарешті, четвертий – психологічних характеристик жертви провокації.

Структурно-логічна схема провокаційної дії виглядає наступним чином:

1. «Для чого?» – мета провокаційної дії.
2. «Яким чином?» – засоби досягнення мети провокації (ознаки провокаційних дій).
3. «Хто?» – типи провокаторів, їх психологічний портрет.
4. «Стосовно кого?» – риси особистості жертви провокації.

На основі проведеного нами анонімного опитування серед працівників судових органів, було визначено наступний перелік найбільш поширених цілей провокативних дій:

- отримання інформації, що має кримінальне значення, зокрема, для уникнення відповідальності;
- отримання випереджаючої інформації щодо розголошення суддівської таємниці, планування заходів певних напрямків, їх термінів та інтенсивності;
- можливість залучення до злочинної діяльності;
- невиконання прямих суддівських обов'язків;
- дискредитація за різними обставинами;
- використання з корисливими намірами.

Щодо засобів досягнення мети провокації або ж ознак провокаційних дій, то в рейтинговому значенні вони виглядають наступним чином:

- вказівка на виконання незаконних дій з боку керівництва судової гілки влади;
- пропозиції просування по вертикалі роботи в судових органах;
- залякування і психологічний тиск;
- позичання в борг;
- спонсорська допомога;
- знижки й пільги при здійсненні торговельних операцій;
- надання послуг з метою створення ситуації залежності;
- нав'язування інтимних стосунків;
- нав'язування дружніх стосунків;
- неправомірна вигода.

Скеровуючи увагу на типологію можливих суб'єктів провокуючого, дискредитуючого чи шантажуючого впливу, слід зазначити, що їх перелік навряд чи може бути повним та вичерпним. Проте навіть орієнтовне їх визначення може сприяти підвищенню пильності при контакті з відповідними особами. До цих осіб, зокрема, можуть бути віднесені:

- корисливі чи несумлінні політичні і громадські діячі;
- керівники комерційних структур та представники їх спеціалізованих підрозділів (служб безпеки);
- особи з числа представників влади, які мають корисливі інтереси;
- безпосередні представники кримінальних структур та їх найближче оточення;
- особи, які мають безпосередні зв'язки з кримінальними структурами, антисоціальну спрямованість та особистісну залежність від кримінального середовища;
- знайомі та члени родини судді, які негативно ставляться до нього;
- працівники, звільнені за негативними мотивами.

У свою чергу, умови запобігання та протидії психологічному тиску на суддю та інших працівників суду є різноманітними [8, с. 115]. Це і професійна підготовка, і психологічна стійкість, і практичний досвід, а переду-

сім – суворе дотримання закону. Саме нехтування останнім, легковажність та нерозважливе ставлення працівника до закону роблять його вразливим до провокативного впливу. У цьому контексті можна виділити три ключові аспекти, які формують своєрідний «трикутник безпеки»: це – обізнаність, пильність і здоровий глузд працівника. Як зазначають інші дослідники, з чим необхідно погодитись, рекомендації, що стосуються прийомів запобігання психологічному тиску, можна звести до деяких дещо тривіальних, проте ефективних настанов, а саме:

- будь обачливим щодо випадкової вдачі, вона може бути не випадковою;
- якщо тобі здається, що тебе провокують – добре обміркуй ситуацію;
- уважно спостерігай за людьми – провокатори рідко бувають абсолютно спокійними;
- запитай себе, чи насправді потрібно тобі те, що пропонують;
- завжди пам'ятай про свої слабкості, напрямки вразливості;
- вмій оцінювати неадекватність ситуації та поведінки людей [6, с. 111].

Дотримання правил етичної поведінки суддями та іншими працівниками судових органів, як свідчить правозастосовна практика та реальні суддівської діяльності, є складним завданням сучасності. Необхідність удосконалення цього процесу не викликає сумнівів, та, на нашу думку, може бути забезпечена шляхом:

- визнання одним з основних критеріїв системи оцінки роботи дотримання правил етичної поведінки, що вже давно існує в країнах сталої демократії;
- формування корпоративної суддівської етичної культури, яка б встановлювала моральні критерії на рівні організації та впливала на формування професійних етичних норм, підвищувала рівень відповідальності кожного працівника судових органів;
- створення умов для розвитку самоконтролю як одного з основних елементів, що забезпечує дотримання правил етики;
- зниження корупційних ризиків на основі запровадження механізму ротації суддів;
- створення відповідних структур, які б надавали консультаційну підтримку щодо розв'язання конкретних етичних проблем, забезпечували проведення етичної перевірки (моніторингу, експертизи, аудиту тощо) професійної діяльності суддів, сприяли б здійсненню громад-

ського контролю та висвітленню в медіа результатів перевірки тощо.

Водночас, справедливо зазначити про те, що було виконано низку заходів передбачених Стратегією розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки [2; 5], за напрямками «Зміцнення незалежності судової влади та підзвітності суспільству» і «Суддівська кар'єра та відповідальність суддів», однак в той же час, нині залишилися нереалізованими заходи з:

- удосконалення організаційного та фінансового забезпечення діяльності органів судової влади;
- розроблення та запровадження регламентів прозорого планування та розподілу бюджетних ресурсів у судовій системі, включаючи видатки розвитку, на основі визначених критеріїв;
- удосконалення законодавчого регулювання особливостей проходження публічної служби в органах судової влади;
- перегляду повноважень Державної судової адміністрації України, зокрема, з питань організаційного, фінансового та кадрового забезпечення діяльності органів судової влади;
- розвитку комплексної системи комунікації;
- розроблення єдиного стандарту якості роботи суду, удосконалення процедур дисциплінарного провадження.

Висновки. Аргументовано, що на формування та становлення позитивного іміджу судових органів впливають традиції професійної етики, моральні стандарти, а також вимоги, що ставляться до їх представників відповідно до законодавства. Однак в українському суспільстві недостатньо уваги звертають саме на етичне та моральне виховання суддів, а відповідні вимоги залишаються, на жаль, лише декларативними. Необхідність забезпечення дотримання працівниками суду правил етичної поведінки під час виконання службових обов'язків не викликає сумнівів. У зв'язку з чим, нами пропонується віднести до організаційно-управлінських заходів запобігання та протидії корупції в судових органах осучаснення етичного кодексу працівника суду з урахуванням міжнародних стандартів, пропаганду дотримання у своїй діяльності працівниками судових органів норм моралі й етики поведінки тощо. Звернута увага на те, що нині перспективи розвитку кадрового потенціалу судових органів України є проблематичними не лише з огляду на сучасні тенденції, а й прогнозовані, що зумовлено факторами зовнішнього середовища, які впливають на кадрову політику, зміст конкретних програм і кадрових заходів з її реалізації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антикорупційний менеджмент: підручник. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. 680 с.
2. Звіт про результати аудиту відповідності на тему «Забезпечення засад функціонування судової влади»: Рішення Рахункової палати від 03 липня 2024 р. № 32-2. URL: https://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2024/32-2_2024/Zvit_32-2_2024.pdf
3. Міжнародні стандарти поведінки суддів. URL: <https://eba.com.ua/mizhnarodni-standarty-povedinky-suddiv/>
4. Правила поведінки працівника суду. Рішення Ради суддів України від 24 груд. 2020 р. № 72. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr072414-20#Text>
5. Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки. Указ Президента України від 11 черв. 2021 р. № 231/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2021/print>
6. Психологічні засади запобігання корупційним правопорушенням в органах державної влади та місцевого самоврядування: навч. посіб. / О. І. Кудерміна, Л. І. Казміренко, В. Г. Андросюк, А. Б. Фодчук. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. 162 с.
7. Лозовой В. О., Петришин О. В. Професійна етика юриста. Харків : Право, 2004. 176 с.
8. Кубаенко А. В. Проблеми запобігання та протидії корупції в поліції: міжнародний досвід. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 3. С. 114–118.